

**«MATENADARAN»
MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS
“UNION OF YOUNG RESEARCHERS OF THE
MATENADARAN”**

**PAPERS OF THE III YOUTH
CONFERENCE**

(Yerevan, 2017, November 28-30)

**“ARMAV” publishing house
YEREVAN - 2018**

**«МАТЕНАДАРАН»
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМ. МАШТОЦА
“СОЮЗ МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ
МАТЕНАДАРАНА”**

**ДОКЛАДЫ III МОЛОДЕЖНОЙ
НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ**

(Ереван, 2017 г., 28-30 ноября)

**Издательство “АРМАВ”
ЕРЕВАН - 2018**

«ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ»

ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

«ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ ԳԻՏԱՇԽԱՏՈՂՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ»

ԵՐԻՏԱՍԱՐԳԱԿԱՆ 3-ՐԴ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐ

(Երևան, 2017 թ., նոյեմբերի 28-30)

2018

ՍԱՐԳԻՍ ԲԱԼԿԱՐՅԱՆ

ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՋՈՂՈՒԹՅՈՒՆ.ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻՍ.

ԱՄԵՆԱՓՐԿԻԶ ՎԱՆՔԻ ԴՊՐՈՅԸ

Բանալի բառեր՝ Նոր Զուղա, վաճառականական կրթություն, Ս. Ամենափրկիչ վանք, Կոստանդ Զուղայեցի, «Աշխարհաժողով», առտնին կրթություն, կաթոլիկ դպրոց, Շահրիմանյան:

Վաղ արդի դարաշրջանի (1500-1800 թթ.) համաշխարհային առևտրում նշանակալի դերակատարություն ունեցած հայ վաճառականությունը հանդես էր գալիս առևտրական գիտելիքի այնպիսի պաշարով, որն, անկասկած, պայմանավորում էր նրա գործունեության արդյունավետությունը: Համաշխարհային առևտրի շուկաների բնագավառում ջուղայեցի վաճառականների գիտելիքների հարստությունը բխում էրկրթության այն յուրատեսակ համակարգից, որ տասնամյակներ շարունակ գործում էր Նոր Զուղայում: Վաճառականական գործի տարատեսակ հմտություններ ապահովող այդ ուշագրավ համակարգում կենտրոնական տեղ էր զբաղեցնում Ս. Ամենափրկիչ վանքում գործող դպրոցը: Սույն հոդվածի առանցքում կրթական այդ հաստատության գործունեությանն առնչվող մի քանի հարցերի պարզաբանումն է, ինչպես և՛ դրա դիտարկումը վաճառականական գիտելիքի ձեռքբերման մյուս ուղիների համապատկերում:

XVII դարասկզբին թուրք-պարսկական պատերազմի պայմաններում հարյուր հազարավոր¹ հայ բնակչության տեղահանումը շահ Աբբաս I-ի (1587-1629 թթ.) կողմից և վերաբնակեցումը Սեֆյան Իրանի զանազան հատվածներում հիմնովին փոխեցին վաղ արդի հայոց պատմության² ընթացքը:

¹ Շահ Աբբասի բռնագաղթի ժողովրդագրական հետևանքները վերջերս ուսումնասիրած Մ. Մալխասյանի կարծիքով՝ տեղահանված ողջ բնակչության թվաքանակը հասել է 600 հազարի (Մալխասյան Մ., Ժողովրդագրական գործընթացները Հայաստանում 16-րդ դարում-17-րդ դարի առաջին կեսին, Երևան, 2016, թեկնածուական ատենախոսություն, անտիպ, էջ 95-122):

² Վաղ արդի հայոց պատմության՝ որպես առանձին պատմափոփոխ յուրահատկությունների դիպուկ վերհամման համար տե՛ս Aslanian S., “Port Cities and Printers: Reflections on Early Modern Global Armenian Print Culture,” *Book History*, 17, 2014, pp. 53-58: Համաշխարհային պատմագիտության ասպարեզում ընդունելություն ստացած «վաղ արդի դարաշրջան» եզրույթը հայագիտական հետազոտություններում շրջանառելու, ինչպես և՛ հարցի շուրջ առկա տեսակետների ամփոփ ներկայացման համար

Ջուղայեցի շուրջ 2000 ընտանիքների¹ փոխադրումը Սպահանի հարավ հիմք դարձավ նոր Ջուղայի ասպարեզ գալու համար: Սեֆյան մայրաքաղաքի հայկական այս արվարձանը շատ շանցած դարձավ հայ վաճառականության ստեղծած համաշխարհային առևտրական ցանցի կենտրոնը:

Գիտարկվող շրջանում հայ վաճառականների արձանագրած առևտրական տպավորիչ հաջողություններում կարևոր դերակատարություն ունեին նրանց ստացած համապատասխան կրթությունն ու հմտությունները: Ուսումնասիրության միայն նախնական փուլում գտնվող այս հարցի² վերաբերյալ կարելի է ասել, որ Հայաստանի այլ շրջաններից սերող առևտրականների համեմատությամբ Ջուղայեցի վաճառականները նկատելիորեն տարբերվում էին իրենց գիտելիքների պաշարով: Այսպես՝ Օ. Ռավոյի հետազոտությունը՝ հիմնված Մարսելի առևտրական դատարանի վավերագրերի ու ծխական գրանցամատյանների վրա, ցույց է տալիս, որ Ֆրանսիական այս քաղաքում գործունեություն ծավալած Ջուղայեցի վաճառականներից միայն մեկը «չգիտեր գրել»:³ Նրանց գրագիտության մակարդակը գերազանցում էր հայկական մյուս բնակավայրերից Մարսել ժամանած վաճառականների գրանցած ցուցանիշը. վերջիններիս պարագայում տարրական գիտելիքներ չունեցողները կազմում էին շուրջ 30 %³: Նոր Ջուղայից սերող վաճառականների գիտելիքների հարստությունն արդյունքն էր առևտրական գործի հմտությունների ձեռքբերման այն հնարավորությունների, որոնք առկա էին Սպահանի հայկական արվարձանում:

տե՛ս մեր աշխատության «Վաղ արդի դարաշրջանն ու հայոց պատմությունը» ներածական մասը՝ **Բաղդադյան Ս.**, նոր Ջուղայից երևան ու երգրում. ճիզվիտ քարոզիչները հայկական բնակավայրերում XVII-XVIII դդ., Երևան, 2018, էջ 9-23:

¹ Հին Ջուղայի բնակչության թվաքանակի համար տե՛ս **Herzig E.**, *The Armenian Merchants from New Julfa: A Study in Premodern Trade*, Ph.D. Dissertation, St. Antony's College, Oxford University, 1991, p. 44-45, **Այվազյան Ա.**, *Ջուղա*, Երևան, 1984, էջ 6:

² Ջուղայեցի վաճառականների կրթության հարցի շուրջ համառոտ դիտարկումների համար տե՛ս **Baghdiantz-McCabe I.**, *The Shah's Silk or Europe's Silver: The Eurasian Trade of the Julfa Armenians in Safavid Iran and India (1530-1750)*, Atlanta: Scholars Press, 1999, p. 217-218, **Kévorkian R.**, “Le négoce international des Arméniens au XVIIe siècle.” In *Arménie entre Orient et Occident: trois mille ans de civilisation* (éd. R. Kévorkian), Paris: Bibliothèque Nationale de France, 1996, p. 149-150: **Ավելի հանգամանակից է Ս. Ասլանյանի անդրադարձը՝ Aslanian S.**, *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*, Berkeley: University of California Press, 2011, p. 136-138:

³ **Raveux O.**, “Les marchands orientaux et les langues occidentales au XVIIe siècle: l'exemple des Choffelins de Marseille,” in **G. Buti, M. Janin-Thivos, O. Raveux** (dir.), *Langues et langages du commerce en Méditerranée et en Europe à l'époque moderne*, Presses universitaires de Provence, Aix-en-Provence, 2013, p. 102.

Այսպես՝ ջուղայեցիները վաճառականական կրթություն ստանալու Յ ճանապարհ ունեին՝ Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցը, կաթոլիկ քարոզիչների ուսումնական հաստատություններն ու առտնին կրթությունը: Ընդ որում, Նոր Զուղայի վաճառականության կրթության հարցի հետազոտությունը, ինչպես կհամոզվենք, ցույց է տալիս, որ այդ շարքում առավել կենտրոնական դեր էր խաղում Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցը:

Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքում 1620-ական թթ. կրթական հաստատության բացումը հաշատուր Զուղայեցու արդյունավոր գործունեության արգասիքն էր: Ավելորդ չէ մեջբերել դպրոցի հիմնադրման մասին հաշատուր Զուղայեցու հայտնի վկայությունը. «Սա յօրինեաց զհամալսարանս՝ յորում ուսուցանէր և մարգէր զհամբակագոյնսն ի գիտութիւնս հնոց և նորոց կտակարանաց, և զհամայն արհեստս ազատականս, և զգերբնագանցականս»¹: «Համալսարան» բնորոշված այս հաստատության առաջին շրջանավարտների շարքում էին հոգևոր-մշակութային կյանքի այնպիսի երեւի գործիչներ, ինչպիսիք էին Հակոբ, Դավիթ, Սիմեոն Զուղայեցիները: Դպրոցի տեղական գործունեությունը նկատի ունեն Նոր Զուղայի պատմաբանի համարում ունեցող Հ. Տեր-Հովհանյանը՝ արձանագրելով, որ դեռևս «ի սկզբանէ հիմնարկութեանն Զուղայու ի վանին Ամենափրկչի եղեալ է դպրատուն»²:

Դպրոցի գործունեության մասին հնարավորինս ամբողջական պատկերացում կազմելու համար պետք է փորձել տեղեկություններ գտնել ուսուցչական անձնակազմի, առարկայացանկի, գործածված դասագրքերի, աշակերտների թվաքանակի վերաբերյալ: Սկզբնաղբյուրներում այս մասին պահպանված վկայությունները խիստ սակավ են, ինչով էլ պայմանավորված է դպրոցի մասին շրջանառվող հայտնի տեղեկատվության նկարագրական բնույթը: Այս խնդիրների առնչությամբ առանձին ուսումնասիրողների դիտարկումները, ինչպես և՛ մի քանի անուղղակի փաստեր, սակայն, հնարավորություն են տալիս գտնե նախնական պատկերացում ունենալու նախանշված հարցերի վերաբերյալ:

Կրթական այս հաստատության դասավանդողները՝ Հ. Տեր-Հովհանյանցին հայտնի շրջանակը լայն չէ՝ հաշատուր, Դավիթ, Ստեփանոս, Կոստանդ Զուղայեցիներ³: Եթե առաջին երեքը նախևառաջ հայտնի էին որպես վանքի

¹ **Խաչատուր Զուղայեցի**, Պատմութիւն Պարսից, աշխատութեամբ՝ Բ. Աղաւեւեանցի, Վաղարշապատ, 1905, էջ 116:

² **Տեր-Յովհաննէս 3.**, Պատմութիւն Նոր Զուղայու որ յԱսպահան, հ. 2, Նոր Զուղա, 1881, էջ 253:

³ Նույն տեղում:

հոգևոր առաջնորդներ, ապա Կոստանդի համբավը պայմանավորված էր առևտրական դասագրքի ստեղծմամբ ու համապատասխան դասընթացների անցկացմամբ: Ս. Ամենափրկիչ վանքի ուսուցչական անձնակազմի այս շարքը պետք է համալրել ևս Չ գործիչներով՝ Սիմեոն ու Հովհաննես Զուղայեցիներով: XVII դ. մշակութային նշանավոր գործիչ Սիմեոն Զուղայեցին իր մանկավարժական ընդգրկուն գործունեության ընթացքում, ըստ Առաքել Գավրիթեցու հաղորդման, դասավանդել է նաև Նոր Զուղայում. «Մինչև էր ի Սպահան քաղաքին, երեք անգամ զարտաքինն և զքերականութիւնն դաս ասաց ընկերաց իւրոց աշակերտակցացն»¹: Նախքան 1641 թ. վարդապետական գավազան ստանալը շուղայեցի այս գործիչը Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում ուսուցանում էր քերականություն ու փիլիսոփայություն²: Ուսուցչական անձնակազմի մեզ հայտնի վեցերորդ ներկայացուցիչ Հովհաննես Զուղայեցու մասին տեղեկության աղբյուրը Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 3669 ձեռագրի 1668 թ. ուշագրավ հիշատակարանն է. «Զայս իմ ձեռաց գիրնայ, որ գրեցի, որ զայս տօմարս կարդացի, որ սրբայզան սրբոց կրցն(կրօնաւորացն) դպրոցատան վարպետ տէր Ռհանին քշտին կարդացի»³: Տոմարական նյութերի ժողովածու հիշեցնող այս ձեռագրի մաս կազմող դասագրքի դատարկ էջի վրա է, որ այս հիշատակարանն է թողել Սիմոնը՝ Ռհանի՝ Հովհաննես Զուղայեցու աշակերտը: Գիպուկ է բացառիկ այս հիշատակարանի տեղեկատվությունը շրջանառության մեջ դրած Հ. Անասյանի՝ ուշագրությունից դուրս մնացած եզրահանգումը. «Հիշատակարանից երևում է, որ գիրքը որպես դասագիրք էր ծառայում Հովհաննես Զուղայեցու մոտ, որն այս թվականներից դասատու էր Նոր-Զուղայի հայոց ուսումնարանում»⁴:

Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի առարկայացանկի, ինչպես և ժամանակի ընթացքում դրա փոփոխության մասին որոշակի պատկերացում կազմելու հնարավորություն են ընձեռում հաշատուր Զուղայեցու արդեն մատնանշված վկայությունն ու 1686 թ. մի հիշատակարան: Պատմագրի տեղեկությունը վերաբերում է միայն հաշատուր Կեսարացու առաջնորդության տարիներին, այն է՝ մինչև 1646 թ. դպրոցի տրամադրած գիտելիքի պաշարին՝ «գիտութիւնս հնոց և նորոց կտակարանաց, և զհամայն արհեստս ազատականս, և

¹ Առաքել Գավրիթեցի, Գիրք պատմութեանց, աշխատասիրությամբ Լ. Խանլարյանի, Երևան, 1990, էջ 321:

² Միքոզյան Հ., Սիմեոն Զուղայեցի, Երևան, 1971, էջ 34, Ghougassian V., *The Emergence of the Armenian Diocese of New Julfa in the Seventeenth Century*, Atlanta: Scholars Press, 1998, p. 170:

³ ՄՄ 3669, 60բ: Հմմտ. Անասյան Հ., Հպիկական մատենագիտություն (Ե-ԺԸ դդ.), հ. Ա, Երևան, 1959, էջ 277:

⁴ Նույն տեղում:

զգերբնագանցականս»¹: 1650-1670-ական թթ. Ս. Ամենափրկիչ վանքի կրթական այս հաստատության առարկայացանկի ընդլայնման մասին կարելի է կռահել Ալեքսանդր Զուղայեցու՝ 1686 թ. հիշատակարանի շնորհիվ: Նոր Զուղայի դպրոցական կյանքին նոր շունչ հաղորդելու Դավիթ Զուղայեցու ջանքերն արձանագրելուց զատ հիշատակարանն ամփոփում է դասավանդված առարկաների մասին տեղեկատվությունը. «(Դավիթ Զուղայեցին-Ս. Բ.) ժողովեաց բազում աշակերտս եւ ձեռնասուն իւր արարեալ զնոսա լուսաւորեաց հոգով եւ զարդարեաց գիտութեամբ եւ զանազան ուսմամբ, այսինքն հոգէնուագ սաղմոսիւք, քաղցրեղանակ շարականիւք, երաժշտական ձայնաւորօք, տաղիւք, մեղեգիւք, համարողական թուականիւք, քերթողական քերականիւք, փիլիսոփայական հանճարիւք եւ արտաքին ուսմամբք, բնագանցական աստուածաբանութեամբ եւ ճշմարտութեամբ աստուածաշունչ գրոց»²: Հատկանշական է, որ կրթական այս հաստատությունը, փաստորեն, իր ուսումնական ծրագրում արգեն ներառել էր նաև «համարողական թուականք»-ը, այն է՝ թվաբանական հմտությունները: XVII դ. առնվազն 80-ական թթ. սկսած, ինչպես հայտնի է, Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցն առաջարկում էր նաև առևտրական համապարփակ դասընթաց Կոստանդ Զուղայեցու մատուցմամբ:

Ինչ վերաբերում է նոր Զուղայի նշանավոր այս դպրոցում շրջանառության մեջ դրված դասագրքերին, ապա մեզ հայտնի տվյալներով փաստվում է 4 հեղինակների երկերի գործածությունը: Առաքել Դավրիժեցու վկայությամբ՝ Սիմեոն Զուղայեցին հենց նոր Զուղայում իր մանկավարժական գործունեության ընթացքում գիտակցում է քերականության դասագրքի անհրաժեշտությունը. «Յաղագս անկիրթ և անհմուտ մանկանց և բռնամիտ արանց, արար նոր քերականութիւն դիրաւ հասկանալի»³: «Քերականութիւն»-ը, որ նա շարադրել է 1637 թ.՝ դեռևս նոր Զուղայում դասավանդելիս, եղել է Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի դասագրքերի շարքում⁴: Ենթադրելի է, որ ավելի ուշ՝ 1649 թ. գրված «Տրամաբանութիւն»-ը ևս, որպես դարաշրջանի հայկական դպրոցների հիմնական դասագիրք, կարող էր գործածվել նոր Զուղայի ուսումնական հաստատությունում:

XVII դ. առաջին կեսին ի հայտ եկած մաթեմատիկական 2 աշխատություններ՝ Էվկլիդեսի երկրաչափության հայերեն ընդարձակ

¹ Խաչատուր Զուղայեցի, էջ 116:

² Յուզակ հայերէն ձեռագրաց նոր Զուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի, Բ. Ա, կազմեց՝ Ս. ՏԵՐ-ԱՆԵՒԻՍԵԱՆ, Վիեննա, 1970, էջ 751:

³ Առաքել Դավրիժեցի, էջ 321:

⁴ Միլլոյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 37-42:

Թարգմանությունն ու «Գործառույթինը երկրաչափութեան» երկը, Գ. Պետրոսյանն ու Ա. Աբրահամյանը վերագրել են Գրիգոր Կեսարացու գրչին: Ուշագրավ է, որ հետազոտողներն աշխատությունների ստեղծման հնարավոր նպատակ են համարել գործածությունը «Նոր Զուղայի բարձրագույն դպրոցում»¹: Թեև հավանական, բայց ոչ հաստատված այս ենթադրությունը որոշակի հիմք է տալիս այս երկերը ներառելու Նոր Զուղայի նշանավոր դպրոցի դասագրքերի շարքում:

1668 թ. հիշատակարանում առկա տեղեկության քննությամբ արդեն պարզեցինք, որ աշակերտ Սիմոնի գրությունը պարունակող այդ սոմարագիտական դասագիրքը գործածվել է Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում: Աշխատության հեղինակը, ինչպես Հ. Անասյանն է մատնանշում, Ազարիա Զուղայեցին էր²:

Չորրորդ հեղինակը, որի դասագիրքը գործածվել է Նոր Զուղայի ուսումնական այս հաստատությունում, Կոստանդ Զուղայեցին է³: Նրա վաճառականական Ձ երկերը հայտնի են «Աշխարհաժողով» ընդհանուր վերնագրով: Անտիպ այս դասագրքի բովանդակության ներկայացումը կարող է որոշակի պատկերացում տալ Կոստանդ Զուղայեցու առևտրական դասընթացի ու վաճառականներին անհրաժեշտ գիտելիքների պաշարի մասին: Այսպես «Աշխարհաժողով»-ն սկսվում է երևակայական գրույցով, որն ուղեկցվում է վաճառականներին ուղղված զանազան խորհուրդներով: Ավելորդ չէ մեջբերել դրանցից մեկը. «Անփորձ մարդոյ փող և ամանաթ մի՛ տալ: Եթէ դու ըստուգիւ գիտենաս, թէ լէվ ախտիբարի մարդ այ, ա (1), բ (2), գ (3) հոգի էլ հո՛րցև փորձ արայ, ապայ թէ եա՛յ փող տուր, եա՛յ ամանաթ թամարկօվ և վկայիւ: Բայց զամենայն առըտ և տուրտ գրեա՛յ, գրեա՛յ և գրեա՛յ: Էս օրէն վաղն մի՛ն ձգեր և հիմիկէս պահ մի՛ ձգեր»⁴: Առևտրական

¹ Պետրոսյան Գ., Աբրահամյան Ա., «Եվկլիդեսի երկրաչափության հայերեն նոր բնագիրը», ՊԲՀ, 1962, ք. 1, էջ 168-169, նույնի, «Գործառույթինը երկրաչափութեան» նորահայտ հայկական ձեռագիրը, Բնագիտության և տեխնիկայի պատմությունից (Գիտական աշխատությունների ժողովածու), 1964, ք. 3, էջ 47-48:

² Անասյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 277: Հմմտ. Աճառեան Յ., «Ազարիա Զուղայեցիներ (համանուն երկու գիտնականների մասին)», Մանր երկեր, Լուս Անշեղես, 1987, էջ 651-666:

³ Կոստանդ Զուղայեցու մասին հիշատակություններն առավելապես պահպանվել են Նոր Զուղայում ընթրօրինակված ձեռագրերի հիշատակարաններում: Տե՛ս, օրինակ, Յուզակ հայերեն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի, հ. Ա., էջ 752, Յուզակ ձեռագրաց Նոր-Զուղայի Ս. Ամենափրկչեան վանաց թանգարանի, կազմեց՝ Լ. Մինասեան, հ. Բ., Վիեննա, 1972, էջ 73, 152: Տե՛ս նաև նրա տապանաբարը Մինասեան Լ., Նոր Զուղայի հայոց գրեթեմանատունը, Նոր Զուղա, 1985, էջ 40:

⁴ «Աշխարհաժողով»-ի ձեռագրերից տե՛ս օրինակ ՄՄ 10704, ք. 26բ:

շուկաների թվարկումից հետո Կոստանդ Ջուղայեցին տալիս է դրանցից յուրաքանչյուրի նկարագրությունը՝ կենտրոնանալով տվյալ վայրի շափ ու կշռի համակարգի, դրամական միավորի ու այն ապրանքների վրա, որոնք առավել մեծ չափով էին առևտրական շրջանառության մաս կազմում: Երկի այս բացառիկ հատվածում աշխարհի զանազան մասերի վերաբերյալ հարուստ տվյալների ամփոփումը հնարավոր կարող էր լինել միայն այն հաշվեմատյանների մանրամասն ուսումնասիրության արդյունքում, որոնք ի հայտ էին եկել հայ վաճառականների գործունեության արդյունքում, և որոնցից օգտվելու հնարավորություն Կոստանդ Ջուղայեցին կարող էր ունենալ: «Աշխարհաժողով»-ի երկրորդ հատվածում հեղինակն իր առաջ խնդիր է դրել մարգելու վաճառականների ունակություններն առևտրական գործի տարբեր իրավիճակներում: Շուրջ 150 խնդիրներում Կոստանդ Ջուղայեցին գործնական կիրառության մեջ է դնում շափի ու կշռի, դրամական համակարգերի զանազան միավորներ, բազմաթիվ ապրանքատեսակներ, որոնց առնչվելու էին իր դասընթացը յուրացրած երիտասարդները: Բնութագրական է համանման խնդիրներից մեկի ներկայացումը. «Կարձեալ Բաղդատ առինք իզ (26) յօղայ, ճծ (150) դրամ դոմզ, Ֆի յօղէն՝ իե (25) մառչիլ: Վէրդի՛ր, իզ (26) յօղօվն ըռաղա՛մ արայ, որ գինն ելալ գճծ (650) մառչիլ, և էլ մին յօղին գինն վէրդի՛ր, ճծ (150) դրամօվն ըռաղա՛մ արայ: Չուն որ մին յօղէն դճ (400) դրամայ, էս դճ (400) դրամօվ կտրատեցինք, գին ելաւ թ (9) մառչիլ, լէ (37) ըստակ: Քուլի ջամն ելալ գճծթ (659) մառչիլ, լէ (37) ըստակ»¹: Տեղին է նշել նաև, որ բացի դպրոցական կիրառությունից՝ այս դասագիրքը գործածության մեջ է եղել նաև զանազան վայրերում, ուր ճանապարհորդում էին հայ վաճառականները՝ տանելով իրենց հետ «Աշխարհաժողով»-ի ընդօրինակությունները: Այդ մասին են վկայում տարբեր բնակավայրերում գրված այն հիշատակարանները, որոնք գտնվում են երկի՝ մեզ հասած ձեռագրերի այս կամ այն հատվածներում:

Ակզբնաղբյուրներն ընձեռում են նաև Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի աշակերտների թվաքանակի մասին դատողություններ անելու հնարավորություն²: Ուշագրավ է, որ մեզ հասած տեղեկություններն արձանագրվել են նախևառաջ Կոստանդ Ջուղայեցու երկերն ամփոփող ձեռագրերում: «Աշխարհաժողով»-ի Բողլեյան գրատան հայերեն ձեռագրերի հավաքածուում պահվող ընդօրինակությունը 1685 թ. հիշատակարանում երկի հեղինակին համարում է «դպրապետ և ուսուցիչ մանկանց երից հարիւրից»³: Ս.

¹ Նույն տեղում, ք. 70բ:

² Aslanian S., *op. cit.*, p. 136.

³ Օֆսորդի Բողլեյան գրատուն, հայերեն ձեռագրեր, քիվ 14, ք. 10ա: Ձեռագրի լուսանկարները տրամադրելու և մեր ուսումնասիրությանն աջակցելու համար խորին

Ամենափրկիչ վանքի ձեռագրական հավաքածուի մաս կազմող մյուս գրչագիր օրինակը «Հարցմունք և պատասխանիք» երկի սկզբում Կոստանդ Ջուղայեցուն բնորոշում է որպես «դպրապետ բճճ (250) մանկանց»¹: Ալեքսանդր Ջուղայեցուն՝ 1686 թ. հիշատակարանը հաստատում է այդ տեղեկությունը՝ Կոստանդ Ջուղայեցուն համարելով 250 աշակերտների ուսուցիչ՝ «Կոստանդ միայնակեացն, որ է վարդապետ եւ ուսուցիչ ԲՃ եւ Ծ (250) մանկանց»²: Պատահական չէ, որ դպրապետի մասին տեղեկություններ հաղորդելիս այս նույն թվաքանակն է մատնանշել նաև Հ. Տեր-Հովհանյանը՝ «որոյ լեալ են հետ զհետէ երկերիւր եւ յիսունաչափ աշակերտք»³: Այսպիսով 1680-90-ական թթ. վերաբերող 3 աղբյուրներում Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում Կոստանդ Ջուղայեցու առևտրական դասընթացին հետևող աշակերտների թվաքանակը հասցվում է 250-300-ի:

Նոր Ջուղայի այս հայտնի կրթական հաստատության գործունեության մասին որոշակի պատկերացում կազմելուց հետո տեղին է անցնել այդ դպրոցի ու վաճառականական գիտելիքի ձեռքբերման մյուս ուղիների հարաբերակցության հարցին: Առտնին կրթությունը⁴, որ մեծ տարածում ուներ հատկապես ասիացի վաճառականների շրջանում, կարևոր դեր է խաղացել նաև հայ առևտրականների համար: Քիչ չեն բացառապես այս ճանապարհով առևտրական գործի հմտություններ ստացած վաճառականների օրինակները: Զաքարիա Ագուլեցին վաճառականի իր գործունեությունը սկսել էր՝ «հօր եխպօր որդի պարոն Նիկողոսի» օգնությամբ առաջին քայլերն անելով այս ասպարեզում⁵: «Առ էմնիազի որդի աղա Յարութիւնն» էլ առևտրական նախնական հմտություններ էր ձեռք բերել ու «զգործ վաճառականի» սովորել Հովսեփ Դահբաշյանը⁶: Բնութագրական է նաև Նղիա Կարնեցու օրինակը,

շնորհակալություն ենք հայտնում Կալիֆօռնիայի համալսարանի (Լոս Անջելես, UCLA) հայոց առդի պատմության ամբիոնի վարիչ Սեպուհ Ապանյանին:

¹ Նոր Ջուղայի 64, ք. 252ա: Ձեռագրի մի մասը գրվել է 1687 թ., իսկ ավելի ընդարձակ հատվածը՝ 1695 թ. (Յուզակ հայերեն ձեռագրաց նոր Ջուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի, հ. Ա, էջ 857): Այս ձեռագիրը մեզ մատչելի դարձնելու համար ևս խորին շնորհակալություն ենք հայտնում Սեպուհ Ապանյանին:

² Յուզակ հայերեն ձեռագրաց նոր Ջուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի, հ. Ա, էջ 752:

³ Տեր-Յովհաննես 3., նշվ. աշխ., էջ 253:

⁴ Առտնին բառը informal-ի հայերեն համարժեք ընդունելիս հետևել ենք Վարդան Հացունու բնորոշմանը (Հացունի Վ., Դաստիարակությունը հին հայոց քով, Վենետիկ, 1923, էջ 133-180): Գիտաժողովի ընթացում ուղղորդման համար շնորհակալություն ենք հայտնում Մատենադարանի գլխավոր ավանդապահ պ.գ.դ. Գ. Տեր-Վարդանյանին:

⁵ Զաքարիա Ագուլեցի, Օրագրություն, Երևան, 1938, էջ 159-160: Հմմտ. Հովհաննիսյան Ա., Զաքարիա Ագուլեցին և իր ժամանակը, Երևան, 2017, էջ 20: Հմմտ. Հովհաննիսյան Ա., Զաքարիա Ագուլեցին և իր ժամանակը, Երևան, 2017, էջ 20:

⁶ Տեր-Վարդանյան Գ., «Պարսկա-հնդկահայ մի ընտանիքի» Դահբաշյան տոհմի

որը էրզրումցի քահանայի մոտ գրագիտություն սովորելուց, ինչպես և ճիզվիտ քարոզիչների դպրոց հաճախելուց հետո իր հորեղբորորդի Ղազարի աշակցութեամբ էր մտել առևտրական գործի մեջ¹: Հասուն տարիքում եղիան շարունակում է իր գործունեության համար անհրաժեշտ գիտելիքների կուտակումը՝ առավելապես կենտրոնանալով լեզվական հմտութունների վրա: Այս տեսանկյունից ուշագրավ են պարսկերեն, թուրքերեն, ֆրանսերեն ու ռուսերեն բառացանկերը², որոնք կազմել էր այս հայ վաճառականը լեզուների ուսուցումն ավելի արդյունավետ դարձնելու նկատառումով: Քննարկվող հարցի տեսանկյունից հետաքրքիր է դիտարկել նաև հայ վաճառական Հովհաննեսի օրինակը: Սանտիագո լատինականացված անունով հանդես եկած այս ջուղայեցու գործունեության ողջ նկարագրությունը մեզ է հասել այն հարցաթերթի³ շնորհիվ, որը կաթոլիկությանը հարելիս նա լրացրել է ինկվիզիցիայի համակարգում գործող Մանիլայի տեղական գրասենյակում: Առաջին անգամ Ս. Ասլանյանի ուշագրությունն արժանացած այս վավերագրերը հարուստ նյութ կարող են մատակարարել նաև վաճառականների կրթության հարցը պարզաբանելու առումով. անցած ողջ ճանապարհը մանրամասն թվարկելու թեմայից բացի՝ հարցարանն ընդգրկում էր նաև վաճառականի գիտելիքները մատնանշելու պահանջ: Սանտիագոն իր պատասխանում պատմել է, որ իր մայրենի լեզվով միայն կարողալ ու հաշվարկներ անել է սովորել, իսկ մնացած գիտելիքները ըստ երևույթին կուտակել է առևտրական գործունեության ընթացքում: Այսպես՝ նա խոսում էր հոլանդերեն, որոշ չափով իտալերեն, գրում ու կարգում իսպաներեն: Հենց իսպաներենի միջոցով նա առևտրական հաշվապահության դասընթաց էր յուրացրել Մանիլայում⁴:

Կաթոլիկ քարոզիչների դպրոցական ցանցը, որպես առևտրական կրթության մյուս տարբերակ, յուրօրինակ հնարավորություն էր տալիս ձեռք բերելու այնպիսի հմտությունների պաշար, որը անհրաժեշտ էր վաճառական դառնալու նպատակ հետապնդող երիտասարդների համար: Եվրոպացի հոգևորականների կրթական այս ծառայությունների լավագույն միջավայրը Նոր Զուլան էր: Ճիզվիտ, կարմեյլան ու կապուչինյան քարոզիչները ջուղայեցի երիտասարդներին առաջին հերթին հրապուրում էին իրենց լեզվական գիտելիքներով: Նրանց օգնությամբ եվրոպական լեզուների մեջ հմտանալու

պատմություն-աարեգությունը (ժե-ժժ դարեր)», ԲՄ, 16, 1994, էջ 241:

¹ Ոսկեան Հ., *Եղիա Աստուածատուրեան Մուշեղեան եւ իր գրական արտագրությունները*, Ազգային Մատենադարան, հ. ձժԷ, Վիեննա, 1927, էջ 7-12:

² *Եղիա Մուշեղյան Կարմեյլի, Թուրքերեն-հայերեն բառարան*, աշխատավիճակում Բ. Չուգապյանի, Երևան, 1986, էջ 19-20:

³ Aslanian S., *op. cit.*, p. 140-141.

⁴ Նույն տեղում, էջ 141:

ըուղայեցիների ցանկով՝ լուծվում է արձանագրել, օրինակ, կարմեյլյան քարոզիչ Բալթազարը 1653 թ. օգոստոսի 9-ի իր նամակում. «Առևտրով զբաղվող հարուստ վաճառականները... ցանկանում են, որ իրենց որդիները սովորեն մեր լեզուները»¹: Ուշադրության է արժանի նաև կապուչինյան հոգևորական Ամբրոսիոսի մասին Տավերնիեի հետաքրքիր վկայությունը. «Ֆրանսիայի հետ մեծ առևտրի հիմք դնելու հույս ունեցող հայերը ֆրանսերեն սովորելու համար իրենց երեխաներին ուղարկում էին ինչպես այս Հոր, այնպես էլ ճիզվիտների մոտ»²: Ֆրանսերենի ուսուցումը շարունակելու ձգտումն այնքան մեծ էր, որ նոր Ջուղայից Ամբրոսիոսի հեռացվելուց հետո վաճառականների որդիները նրան այցելելու համար շինվում վարանում անցնել 5-6 լիտ տարածություն³:

Ավելի մանրամասն պատկերացում կարելի է կազմել կաթոլիկ քարոզիչներից ճիզվիտների ընձեռած կրթական հնարավորությունների մասին: 1660-ական թթ. Մերսիեի հիմնած դպրոցն իր գործունեությունը շարունակեց առնվազն չորս տասնամյակ⁴: Այն գրավում էր բազմաթիվ ջուղայեցի երիտասարդների, որոնք դրանում տեսնում էին եվրոպական լեզուների մեջ հմտանալու և կիրառական գիտելիքներ ձեռք բերելու հնարավորություն: 1674 թ. ճիզվիտների այս դպրոցն արժանացել է Նոր Ջուղայով անցնող վենետիկցի ճանապարհորդ Ամբրոսիոս Բեմբոյի ուշադրությանը. նա հիշատակում է այնտեղ պարսիկերեն գրել ու կարդալ սովորող հայ երիտասարդներին⁵: Մոտ 1 տարի անց դպրոցական այս հաստատության ականատես է լինում նաև Ֆրանսուա Պտի դը լա Կրուան, որը թարգմանիչ էր ֆրանսիական արքունիքում և արևելք էր ուղարկվել առաջին նախարար Կոլբերի կողմից: «Հայ երիտասարդների կրթության համար» նախատեսված այս դպրոցը հիշատակելուց բացի՝ նա պատմում է այնտեղ դասավանդող ճիզվիտ դը լա Մագից հայերեն սովորելու առաջարկ ստանալու ու այդ լեզվի բարդության մասին⁶: XVII դ. վերջին

¹ Anon [Herbert Chick] (ed.), *A Chronicle of the Carmelites in Persia, the Safavids and the Papal Mission to Persia of the 17th and 18th Centuries*, vol. 1, London, 1939, p. 378. Կարմեյլյան փարոզիչների դպրոցների համար տե՛ս, օրինակ, **Քայբադյան Վ.**, Նոր Ջուղայի հայկական գաղութը և կաթոլիկ միսիոներների կազմակերպությունները, «Տեղեկագիր (հաս. գիտ.)», 1964, ք. 9, էջ 41-42:

² **Jean Baptiste Tavernier**, *Les six voyages... en Turquie, en Perse et aux Indes*, t. I, The Hague, 1718, p. 478.

³ Նույն տեղում: Ավերոդ չէ նշել, որ մինչև 1674 թ. գործածության մեջ եղած երկարության միավոր լիոն հավասար էր մոտ 3,2 կմ-ի: Դրան փոխարինած «փարիզյան նոր լիոն»-ն գրեթե 4 կմ էր:

⁴ **Քալդայան Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 81-82:

⁵ **Ambrosio Bembo**, *The Travels and Journal of Ambrosio Bembo*, ed. **A. Welch**, Berkeley: University of California Press, 2007, p. 358.

⁶ **Pétil de la Croix**, “Extrait du journal du sieur Pétil, Fils, Professeur en Arabe...,”

դպրոցը հիշատակվում է նաև գերմանացի Շիլինգերի կողմից, որը վկայում է ֆրանսերեն, լատիներեն ու հայերեն սովորող շուրջ 100 աշակերտների մասին¹:

Ճիզվիտ քարոզիչների ուսումնական հաստատությունում հայ վաճառականների ստացած կրթության, մասնավորապես՝ ուսուցման համակարգի մասին բացառիկ է Վիլլոտի ծավալուն վկայությունը: Հիսուսյան այս քարոզչի տեղեկությունները նախևառաջ պատկերացում են տալիս լեզուների մեջ հմտանալու այն հնարավորությունների վերաբերյալ, որ ապահովում էր այս դպրոցը: «Իրենց ծնողների կողմից Հնդկաստանի առևտրի համար նախատեսված» պատանիները ճիզվիտական դպրոցում սովորում էին պորտուգալերեն, իսկ հայ երիտասարդների մեկ այլ խումբ էլ «ցանկանում էր սովորել իտալերեն այն վայրերի համար», ուր այդ լեզուն գործածվում էր: Թվաբանությունն ու աշխարհագրությունը ևս հատուկ տեղ էին զբաղեցնում դպրոցի ուսումնական ծրագրում: Վիլլոտն անգամ հատուկ խաղ էր պատրաստել ուսուցման գործընթացն առավել գրավիչ ու արդյունավետ դարձնելու համար²:

Միսավաճ չենք լինի, եթե հավելենք, որ ջուղայեցիների միջավայրում Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցն իր կարևորությամբ ու դերակատարությամբ գերազանցում էր վաճառականական գիտելիքի ընձեռման մյուս ուղիները: 250-300 աշակերտ ունեցող այդ դպրոցը նաև քանակական առումով էր անմրցելի եվրոպացի հոգևորականների ուսումնական հաստատությունների համար, որոնցից մեկում, ինչպես տեսանք, հիշատակվել են միայն 100 երիտասարդներ: Բացի այդ՝ կաթողիկոսների դեմ պարբերաբար սրվող պայքարը նոր Զուղայում ծանր կացություն պետք է ստեղծեր նաև նրանց հետ առնչություններ ունեցող ջուղայեցիների համար, ինչը բացասաբար պետք է ազդեր ուսուցման գործընթացի վրա: Ինչ վերաբերում է առտնին կրթությանը, ապա վերջինիս դերը ըստ երևույթին ընդգծված է եղել այլ բնակավայրերից սերող հայ վաճառականների դեպքում:

Կարևոր է նշել նաև, որ նոր Զուղայում վաճառականների համար ստեղծված

in L. Langlès (éd.), *Relation de Dourry Efendi, Ambassadeur de la porte othomane auprès du roi de Perse...*, Paris, 1810, p. 127, հմմտ. **Vartoogian J.**, *The Image of Armenia in European Travel Accounts of the Seventeenth Century*, Ph.D. Dissertation, Columbia University, 1974, p. 73-74:

¹ **Franz Caspar Schillinger**, *Persianisch und Ost-Indianische Reis*, Nuremberg, 1707, p. 244.

² **Anon [Villotte]**, *Voyages d'un missionnaire de la Compagnie de Jésus en Turquie, en Perse, en Arménie, en Arabie, & en Barbarie*, Paris, 1730, p. 424-427, հմմտ. **Բալդարյան Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 162:

կրթական հնարավորությունները լիովին բավարար էին առևտրական գործի մեջ մտնելու համար: Ժակ Սավարիի «Կատարյալ վաճառականը» դասագիրքը (1675 թ.), որը վաղ արդի շրջանի առևտրական նշանավոր ձեռնարկներից էր՝ գրված Լուի XIV-ի արքունիքում մեծ ազդեցություն ունեցած Կոլբերի ցուցումով¹, ուրվագծում է անհրաժեշտ հմտությունների շրջանակը: Հետաքրքիր է, որ ըստ Սավարիի՝ վաճառականի կրթությունը պետք է սկսվեր դեռևս 7-8 տարեկանից տարրական գիտելիքների ձեռքբերմամբ՝ «լավ գրել, լավ իմանալ թվաբանություն»: Սրան զուգահեռ՝ վաղ տարիքում ապագա վաճառականը պետք է հմտանար նաև պարզ կամ կրկնակի հաշվապահության ու լեզուների մեջ²: Նրա ստացած հետագա կրթության՝ Սավարիի նկարագրությունը³ լիովին համապատասխանում է առևտրական գիտելիքի այն պաշարին, որը կուտակելու հնարավորություն ունեին ջուղալեցի վաճառականները:

Նոր Զուղայի դպրոցական կյանքի հետաքրքրական էջ է նաև ուսումնարանի բացումը Շահրիմանյանների եկեղեցում: Մեզ հայտնի աշխատություններում ուշադրության չարժանացած ու շուտով նախաձեռնված այս դպրոցը հիշատակում է Մելքոն քահանան եղիա Կարնեցուն ուղղված իր նամակում. «Եւ եթէ նուաստիս որպէսուրթիւնն հարցանես, նուաստս քո աղօթիւն, հրամանուցդ պարոն Շահրիմանի եկեղեցումն եմ, շատ սիրով զիս ընդունեց պարոն Շահրիմանն. դպրոցատուն բացեր եմ և երեխայից վարժապետ եմ»⁴: Ինչպես երևում է, եղիան սերտ հարաբերություններ է ունեցել այս քահանայի հետ՝ նամակագրական կապի մեջ լինելով նրա հետ: Իր թղթապանակներից մեկում նա ի մի էր բերել Մելքոն քահանայից ստացած ու նրան հասցեագրած 8 նամակները⁵: Ինչ վերաբերում է «պարոն Շահրիման»-ին, ապա նշանավոր այս ջուղալեցի ընտանիքի ներկայացուցիչ Մուրադի որդի Շահրիման Շահրիմանյանը նախևառաջ հայտնի է Վիեննայում գրած իր կտակով⁶: Այս վաճառականն Ավստրիայի մայրաքաղաքում էր նաև այն ժամանակ, երբ կայսրը նրա ընտանիքին շնորհում էր կոմսության տիտղոս⁷: Անցնելով 1717 թ. նոյեմբերի 16-ի այդ նամակին՝ նշենք, որ այն փաստում է

¹ **Soll J.**, *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2009, p. 86-87.

² **Jacques Savary**, *Le parfaitnégociant ou Instruction générale pour ce qui regarde le commerce des marchandises de France et des pays étrangers*, Paris, 1675, p. 40.

³ Նույն տեղում, էջ 40-54:

⁴ Եղիա Կարնեցու դիմանը, Նյուպեր Մերձավոր Արևելքի և Անդրկովկասի պատմության, կազմ.՝ **Ա. Աբրահամյան, Ռ. Աբրահամյան**, Երևան, 1968, էջ 10:

⁵ Նույն տեղում, էջ XXXIII:

⁶ **Ալիշան Ղ.**, *Սիսական. տեղագրություն Սիւնեաց աշխարհի, Վենետիկ*, 1893, էջ 461:

⁷ **Խաչիկյան Շ.**, Նոր Զուղայի հայ վաճառականությունը և նրա առևտրատնտեսական կապերը Ռուսաստանի հետ XVII-XVIII դարերում, Երևան, 1988, էջ 73-74:

ջուղահայ միջավայրում նոր դպրոցի բացումը դեռևս 1690-ական թթ. սկզբին կառուցված Շահրիմանյանների եկեղեցում: Թե ինչ ուսուցում է ապահովել այն կամ աշակերտների ու դասավանդողների ինչ ընդգրկում է ունեցել, այլ աղբյուրների բացակայության պայմաններում դժվար է ասել: Բացառված չէ, որ այն կարող էր հետապնդել վաճառականական այս ընտանիքի առևտրական կարիքները սպասարկելու նպատակ: Թեև Շահրիմանյանների այս դպրոցի գործունեության ավարտի մասին ևս ոչինչ հայտնի չէ, այնուհանդերձ 2 հանգամանք մղում են մտածելու դրա կարճատև գոյության մասին: 1718 թ. սեպտեմբերի 17-ի իր նամակում Մելքոն քահանան խիստ բացասաբար է արտահայտվում Շահրիմանյանների մասին. «Շարիմանեցիք մին փայտէ շուն կուգեն, որ իւրեանց դուռն հաչէ և հաց չուտէ»¹: Նախկին ջերմ վերաբերմունքի փոփոխությունը, հավանաբար, չէր կարող առնչություն չունենալ Շահրիմանյանների դպրոցում նրա գործունեության հետ: Նույն՝ 1718 թ. դպրոցի հիմնադիր Շահրիման Շահրիմանյանի մահը² ևս կարող էր բացասական ազդեցություն թողնել այդ ուսումնական հաստատության գործունեության շարունակության վրա:

Այսպիսով՝ նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի գործունեության առնչվող մի քանի խնդիրների (ուսուցչական անձնակազմ, առարկայացանկ, գործածված դասագրքեր և այլն) ուղղությամբ ծավալվող հետազոտական աշխատանքը կարող է ուղի հարթել հարցերի ավելի լայն շրջանակի ընդգրկման համար: Դպրոցի մասին հայտնի հատուկենտ տեղեկությունների և մի քանի նոր տվյալների համագրումը հնարավորություն է տալիս դիտարկելու դրա դերակատարությունը հայ վաճառականության ստացած կրթության համապատկերում, ինչպես նաև՝ քննարկելու առևտրական գիտելիքի ձեռքբերման այլ ուղիների և այս ուսումնական հաստատության փոխհարաբերության հարցը:

SARGIS BALDARYAN
EDUCATION AND SUCCESS: THE SCHOOL OF THE ALL SAVIOR'S
MONASTERY IN NEW JULFA

Keywords: New Julfa, commercial education, All Savior's Monastery, Constant of Julfa, *Compendium*, informal education, catholic school, Shahri-manian.

1 Եղիա Կարնեցու դիվանը, էջ 335, ծան. 6:

2 Aslanian S., *op. cit.*, p. 152.

The paper aims to discuss a series of issues concerning the activities of the school located in New Julfa's All Savior's Monastery, which functioned from the 1620s till the early 18th century. The combination of some well-known and newly-analysed data allows us to look at the role of this school within the context of the education of Armenian merchants. Special attention is paid to the list of the subjects taught at this school and the alteration of the curriculum over time. The research provides in-depth insight into the textbooks and their authors. A relatively clear understanding of its activities, on the other hand, helps us to determine the place of New Julfa's trade school within the Armenian commercial educational system of the early modern period.

САРКИС БАЛДАРЯН
ОБРАЗОВАНИЕ И УСПЕХ: ШКОЛА МОНАСТЫРЯ СВЯТОГО
ВСЕСПАСИТЕЛЯ НОВОЙ ДЖУЛЬФЫ

Ключевые слова: Новая Джульфа, торговое образование, Монастырь Святого Всеспасителя, Констант Джугаеци, неформальное образование, католическая школа, Шахриманян.

Статья имеет целью обсудить несколько вопросов о деятельности школы Новой Джульфы, которая действовала в Монастыре Святого Всеспасителя с 1620-х годов до начала 18-го века. Сопоставление нескольких известных и вновь проанализированных фактов позволяет рассматривать роль этой школы в контексте обучения армянских купцов. Особое внимание уделено списку предметов изучавшихся в этой школе и изменению учебного курса в течение времени. Исследование проясняет вопрос о составе учебников и их авторов. С другой стороны, ясное представление о деятельности этой торговой школы Новой Джульфы позволяет уточнить ее место в армянской учебной системе Раннего Нового времени.

ՀԱՍՄԻԿ ԱՄԻՐՋԱՆՅԱՆ

Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արղուժյանի անտիպ նամակները որպես
ռուսահայ գաղթօջախի պատմության սկզբնաղբյուր (XVIII դ. վերջ).....5

ԷԼՅԱ ՍԱՐԻԲԵԿՅԱՆ

«Ո՛վ է դա»-ի մեկնությունները հայ
մատենագրության մեջ (համեմատական վերլուծություն)..... 18

ՎԵՐԱ ԱՍՀԱԿՅԱՆ

«Թեչքիլավթը Մախսուսա» կազմակերպությունը Գրիգոր Կերկերյանի
և Ֆիլիպ Ստոգրարգի ուսումնասիրություններում.....28

ԱՆՈՒՇ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Հովհաննես գրչի «Երկնային Երուսաղեմ» մանրանկարը
(Cheaster Beatty գրադարանի թիվ 551 ձեռագիր).....38

ՍԱՐԳԻՍ ԲԱՂԴԱՐՅԱՆ

Կրթություն և հաջողություն.
Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցը.....51

ԳԱՐԻԿ ՄԿՐՏՁՅԱՆ

Բայական համակարգի ընդհանրությունները և տարբերությունները
միջին հայերենում և Մշո բարբառում.....65

ԳՈՀԱՐ ՉԱՏՅԱՆ

ԺԱ.-ԺԲ. դարերի չափածո հիշատակարանների
գեղարվեստականառանձնահատկությունները.....82

ԳԱՌՆԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Հովհաննես Բոնա կարգինային վերագրված «Կերակուր քահանայից»
երկի հայերեն թարգմանությունը և Հովհաննես քհն. Միրզայան
Վանանդեցու խմբագրությունը.....96

ԶՈՆՐԱԲ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Կիլիկիայի հայկական պետությունում հանգրվանած արևմտաեվրոպացի վաճառականական բնակչության սոցիալական կազմը..... 107

ԽԱԶԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Դեղ արմատով բաղադրված անձնանունները վիճագրերում և ձեռագրերի հիշատակարաններում..... 115

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ

Ներսես Լամբրոնացու «Մեկնութիւն սաղմոսաց» երկի պատկերային-խորհրդաբանական համակարգը..... 134

ՄԱՐԻՆԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Գիտակրթական կյանքն Արցախում XVII դ. երկրորդ կեսին և XVIII դ. սկզբին..... 185

ՆԻԿԱԳԻՄ ՔԱՀԱՆԱ ՅՈՒԽԱՆԱԵՎ

Արևելքի ասորական կամ այսպես կոչված «նեստորական» եկեղեցու քրիստոսաբանությունը..... 197

ՍԱՌԱ ՍՔԱՐՊԵԱԿԻՆԻ

Կեղծ-Մարկելոսի Պետրոսի և Պողոսի գործերի հայերեն թարգմանությունը, բանասիրական նոր հեռանկարներ..... 207

ՎԱՐԳԻԹԵՐ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Հայ առաքելական եկեղեցու Վրաստանի և Իմերեթի թեմի գործակալությունների կառավարումը XIX դարի 30-ական թվականներին - XX դարի սկզբին..... 222

ՎԱՀԵ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Անտիոքի ուղղափառ եկեղեցու շահերի պաշտպանությունը բյուզանդիայի կողմից խաչարկաց դարաշրջանում..... 231

ՎԱՀԵ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Գրիգոր Բ. Վկայասերը Հռոմո՞ւմ. Բյուզանդական կայսրության նվաճողական քաղաքականությունը և հայոց կաթողիկոսությունը (1045–1066)..... 240

ՆԱՐԻՆԵ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՄՄ 3919 ձեռագրի գրչության վայրի ու թվականի հարցի շուրջ.....291

ՕՎԱՆՆԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Գրառաջքի՝ գրական տեսակի ժանրային առանձնահատկությունները.....306

ԱՐՍԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*Հալիձորի Հարանց կամ
Տաթևի նախկին Մեծ անապատը՝ գրչության կենտրոն.....316*

ՍԵԿԱ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

*«Փորձությունը ջրով» տեսարանի քննությունը հայկական և
կապագովկյան օրինակներով.....343*

ՕՎԱՆՆԱ ՔԵՇԻՇՅԱՆ

*Հովհաննես Արքաեղբոր դպրոցում ձևավորված աստվածաշնչյան
ձեռագրերի նկարագարդման համակարգը և
գեղարվեստական առանձնահատկությունները.....357*

ПОЛИНА СИМАКИНА

Исследование армянской филиграни XIX века.....379

FRANCESCA PENONI

The Armenian Religious Architecture in the Ottoman Empire.....395